

Издателите от ГДР имат вкус към еднотомни истории, речници и справочници, посветени на отделни жанрове, направления или национални литератури. Преди няколко години бе публикуван интересен том, посветен на тривиалната литература, а сега до нас достига съвременно илюстрирана история на литературата за престъпления и разследване, подготвена от Валтрауд Вьолер, преподавател по фолклор от Хумболтовия университет в Берлин, и Брус Касиди, автор и издател на криминални романи от САЩ. Трудът се появява едновременно на английски, френски и немски език.

Двамата автори подобно на мнозина други търсят корените на изследвания от тях обект още в елинската древност. Но какъв всъщност е техният обект. Макар и малко тромаво, като че ли най-убедително звучи английският му вариант — „литература за престъпления и разследване“, докато немското *Kriminalliteratur* и особено френското определение *policier* значително стесняват границите му. Струва ми се, че широкият термин литература за престъпления и разследване е най-подходящ за исторически изследване с по-широк хронологически обхват. Тази формулировка обаче поставя нови въпроси — необходимо ли е да се търси наличието на двата елемента (престъпление и разследване) едновременно в едно произведение, за да бъде отнесено то към жанра. Съществуват множество творби за престъпления, които не се разследват, както и за разследване, което не открива престъпление. (Към втория модел се стреми ранният криминален роман в социалистическите страни, у нас той бе реализиран първо от П. Вежинов в „Произшествие на тихата улица“). Напоследък съветската литература предлага малко неочакван вариант — престъпно по своята същност разследване при очевидно отсъствие на разследваното престъпление. Съществуват естествено и множество други възможности и като че ли не е трудно да се приеме, че жанрът не предполага задължително обединяване на двата елемента, че той има две основни разновидности, в които доминира изображението на престъплението или на разследването. Същевременно подобно широко тълкуване чувствително увеличава обхвата на жанра, а оттам — и различните уговорки, които се налагат при преходните явления.

От своя страна юридически ясният термин престъпление в литературата има размити граници. Съществуват стопански, политически, военни и други престъпления, но не е напълно ясно дали литературните им изображения принадлежат към жанра, условно наричан криминален. Никой не се колебае да определи като престъпления деянията, описани от маркиз дьо Сад, но те често не са привличани при разглеждането на криминалния жанр, както постъпват и Вьолер, и Касиди.

От друга страна, е необходимо изясняване на частичната принадлежност на творбите, посве-

тени на престъпления и разследването им към по-общото наджанрово образование, наричано популярна, тривиална и пр. литература. Струва ми се, че очертаващата се в тези разсъждения очевидна необходимост от по-детайлна жанрова диференциация няма само теоретически характер. Осмислянето на една подобна диференциация би помогнало и на оперативната критика при анализа на някои актуални тенденции в съвременната българска литература, на отделни творби като „Разлом“ на К. Кюлюмов например.

Но да се върнем към труда на Вьолер и Касиди. Като откриват изображения на престъпления в разнообразни най-ранни прояви на словесността, двамата автори се придържат към мисълта, че началото трябва да се търси във времето, когато човек е престанал да вярва в богове и демони и започнал да се чувства отговорен за доброто и злото в делата си. Според тях това става в Елада през V в. пр. н. е., като примерите им са Есхиловата трилогия „Орестия“ и Софокловия „Едип“, а след това — и речи на Цицерон, „Златното магаре“ на Апулей, фрагменти от Херодот и Хелиодор. Според ефектната мисъл на Дороти Сейърс дълбоко у себе си Аристотел е желал един добър криминален роман и не е негова грешката, че се е родил доста векове по-рано. Всичко това като че ли от птичи поглед е точно така, въпреки че едва ли обяснява наличието на едиповски, орестовски, а и други мотиви, свързани с престъплението и преди V в. пр. н. е., както и извън Европа, и твърде лесно приключва с вярванията в богове и демони.

Според двамата автори религиозно-философски прегради стоят пред появата на творби за престъпления във вековете след залазата на античната цивилизация. Малко са примерите, посочени в главата „От Средновековието до XVI в.“, където погледът е насочен към отделни страни от живота по това време, както и към някои разкази за мъчения и самопознания, за да завърши с лаконични наблюдения върху Шекспировите творби. У читателя остава впечатлението, че и това е все още въвеждаща част, писана за пълнота, без задълбочено изследване на материала.

Когато авторите достигат до XVII в., картината чувствително се променя. От това време са някои книжовни явления, пряко свързани с бъдещата литература за престъпления и разследване, така, както я разбира нашият XX в. Разгледана е появата на пикареския роман, сборниците на Томас Декър, Жан-Пиер Камю и Георг Филип Харздорфер. Силна страна на анализа е свързането му с правните и социалните норми на времето. Тук е и първото от сравнително редките споменавания на Изтока — китайски сборник с разкази.

Осемнадесетият век предлага три значителни литературни явления, принадлежащи към литературата за престъпления и разследване. Първото е сборникът на Франсоа дьо Питавал

„Известни и интересни дела“ (1734). Описаните в него множество знаменити процеси и престъпления скоро печаят европейска популярност, преведени са на основните езици, поражда се особен жанр, който приема името на съставителя на сборника, известен парижки адвокат. Интерес представлява разгледаната от авторите връзка между творчеството на Питавал и Шилер. Второто значително явление от XVIII в. според Вюлер и Касиди е разбойническият разказ, илюстриран с „Риналдо Риналдини“ на К. А. Вулпиус, а третото — готическият роман на Х. Уолпол, М. Луис, Ан. Радклиф, една вече сравнително добре позната на българския читател жанрова разновидност, която има силно въздействие и до наши дни.

С налягането в XIX в. картината се изяснява, намаляват оспоримите твърдения и констатации. Романтическата криминална повест, наложена от Е. Т. А. Хофман, пряко предхожда няколко прочути творби на Е. А. По, в които според повечето изследвачи жанрът очертава основните си белези. По същото време, а дори и малко по-рано, в Англия разцъфтява жанрът на т. нар. „нюгетски“ разкази и романи (по името на прочутия лондонски затвор); Ед. Булуър-Литън използва подобни сюжети и е подложен на остра критика от У. Такри, който твърде рано съзрява да долови склонността на жанра към трафаретизиране. През втората половина на XIX в. в творчеството на Ч. Дикенс, У. Колинс и Р. Л. Стивънсън (всъщност доста различни писатели) се оформя следващият връх в развитието на жанра.

Във Франция още в началото на века са публикувани мемоарите на невероятния престъпник, а след това шеф на полицията Йожен Видок, послужил в някаква степен за прототип на героин, създадени от възбуждението на писатели не само като Е. А. По, но и като Балазак. Популярните романи на Й. Сю и Ал. Дюма-баща са свързани по различен начин с престъпления и разследване, а Е. Габрион създава полицейския роман, намерил скоро последователи в много страни. В отделна кратка глава е разгледан т. нар. приключенски криминален роман (Фр. Герстекер, К. Май), който подсказва необходимостта от прецизно разграничаване на жанровете; под рубриката реалистични криминални творби са обединени произведенията на Т. Фонтане, Стендал, Лесков, Чехов, О. Уайлд. Подобаващо място е отделено на К. Дойл, може би най-безспорния класик на жанра.

Двадесетият век дава нови импулси на жанра. Във Франция те идват от Г. Льору, М. Ален, М. Ляоблан; нарушава се препоръката на К. Дойл, че престъпникът не трябва да бъде героизиран. Непосредствено преди Първата световна война се ражда и шпионският роман, само споменат в разглеждания труд. Новото явление в Англия е Честертън, не само автор, но и теоретик на жанра, наблюдаванията му са актуални и представляват интерес и за днешния читател. Нови импулси идват и от Р. Фриймън.

Двадесетте и тридесетте години на нашия век са разгледани като „златна ера“ на жанра. По това време работи изключително продуктив-

ният Е. Уолъс — автор със скромни литературни достойнства, често основателно иронизиран от следващите поколения. Някои по-нови филмови версии на творбите му (една телевизионна поредица достигна и до българския зрител) обаче показват, че дистанцираният поглед може да открие смисъл в препрочитането му. Впрочем това едва ли важи само за Е. Уолъс — новите сполучливи екранизации на мюзина от класиците, включително и на К. Дойл, често се ориентират към дистанцирания прочит. По-различен е случаят с популярната и до днес А. Кристи, с по-малко известната на българския читател Д. Сейърс и някои други автори от това време (Дж. Д. Кар, Ъ. Кийн и др.).

Не без известно нарушение на хронологията в едно отклонение са разгледани съвременните варианти на „питаваловския“ жанр въз основа на творби от Е. Е. Киш, И. Марек и др. до „Хладнокръвно“ на Т. Капуоти и предходещото го с повече от десетилетие произведение на Л. Фриймън, в което характерният за новото време документален психо-социологически анализ се изявява пълноценно.

Ново и обновяващо се явление, кристализирало в САЩ в края на 20-те и началото на 30-те години, е т. нар. „черен роман“. Авторите на разглеждания труд му отделят достойно място, назовавайки го според американска традиция „private eye story“, т. е. свързват го с частния детектив, който обаче, както е добре известно, в произведенията на Д. Хамет, Р. Чандлър, Ъ. С. Гарднър, Р. Макдоналд е твърде различен от традиционния шерлокхолмовски тип. Черният роман е обект на многобройни и сериозни изследвания, у нас Б. Райнов публикува посрещнат с интерес и в други социалистически страни труд. Вюлер и Касиди са добри водачи в асфалтовата джунгла, проследяват интересни развойни линии, запознават ни с множество имена на автори, някои от които са започнали творческия си път през 80-те години. За нас представлява интерес разглеждането на М. Спийлейн например, което не се изчерпва с категоричното отрицание. На фона на множество авторки на черни романи прави впечатление отсъствието на един Дж. Томсън, познат и у нас, или на Х. Маккой, както и на Г. Грийн, който би намерил мястото си поне в главата „Дюрениат и ревкием на криминалния роман“, разглеждаща още М. Инс, А. Крос и др.

Като отделен жанр са разгледани психологическият трилър и неговите особености, извлечени от творчеството на П. Хайсмит и мюзина други. Тук някъде доминиращият интерес към англо-, френско- и отчасти немскоезични автори се разпуща със споменаване на съветски (П. Честаков), японски и полски писатели, творещи в различни жанрове.

Отделен раздел с подзаглавие „От Ке дез орфевр до Петровка“ е посветен на полицейския роман (който частично се покрива с жанра, наричан другояче „роман-анкета“). На първо място тук стои Ж. Сименон, а също и някои от скандинавските колеги на инспектор Мерге, но не и на Марлоу. Разглеждането на съветските творби започва не с популярните „Записки на

следователя" на Л. Шейни и другите по-ранни книги, а с произведения от 70-те години (братя Вайнер, Арк. Адамов и др.). Струва ми се, че идеите на преустройството неизбежно водят към кардинални изменения не само в писането на криминални романи в социалистическите страни, но и в тяхното осмисляне.

Последната глава разглежда хумористични и пародийни превъзпитания на жанра от последно време, появата на „литгерой“, на престъпник-неудачник. Изданието е снабдено с подобрява библиография, а също и с индекс на споменатите автори и кратки бележки за тях, което несъмнено повишава стойността му на справочник. Интерес представляват и многобройните илюстрации. Част от тях са фотографии от филми и това насочва към един подходящ за заключение по-общ въпрос, още повече, че в рецензия за едно полезно чуждо издание едва ли има място за изреждане на конкретни несъгласия и пропуски. Може би би бил полезен един комплексен културологически подход (който не е напълно чужд на Вьолер и Касиди), привличащ целия корпус от творби за престъпления и разследване — не само документално-публицистични, литературни и отчасти филмови, но и телевизионни, а и другите, разпространявани предимно като видеофилми. Тяхното класифициране по проблематика и според социалната насоченост и разпространение, както и разкриването на различното място на жанра в отделните национални култури вероятно би се оказало много поучително не само от чисто литературоведска гледна точка.

По правило изследвачите (включително Вьолер и Касиди) си служат със социологически и юридически сведения при анализа на литературата за престъпления и разследване. Но посоката на този анализ може да бъде преобърната — наблюденията над творбите да говорят за особеностите на обществото. Например за това, кое в момента се възприема като особено опасно престъпление и от кого и какъв тип престъпления деликатно се заобикаля от литературата, в каква посока са опитите да се манипулира общественото съзнание, отношението на об-

ществото към престъплението (непризнаване на неговото съществуване, героизиране, търсене на връзки с ежедневното) и пр. Подобен „преобърнат“ подход, разбира се, не е нещо ново и непознато, но неговият авторитет е понакърнен от опростителски или тенденциозни наблюдения.

Заслужават интерес и разглежданите обикновено най-общо връзки на литературата за престъпления и „високите“ образци на словесността — възникване на проблематика, похвати и пр. в една та сфера и трансформирането им (трафаретизирането, възвисяването) при преминаването в другата.

Друг сериозен кръг от въпроси, практически пренебрегван у нас, е свързан с необходимостта от криминално четиво. Явно непълн е отговорът, изчерпващ се с необходимостта от развлечение. В някаква степен индивидът и обществото като цяло осъществяват някакви свои специфични психически потребности чрез подобен тип творби, така както други жанрове съответствуват на други потребности. А предлаганият от Вьолер и Касиди исторически преглед на литературата за престъпления и разследване при цялата му дискуссионност разкрива категорично относителната устойчивост на подобна потребност, както и варирането ѝ в зависимост от социалните условия.

Друг тип проблематика отвежда към специфичната диалектика на „свое“ и „чуждо“ в литературата за престъпления и разследване. При несъмнената им национална обаргеност Ш. Холмс, Мегре или Ф. Марлоу явно се възприемат в друга национална среда по различен начин от, да кажем, Ч. Харолд, мадам Бовари или Т. Сойер. Поредицата въпроси, които литературата за престъпления и разследване поставя, лесно може да бъде продължена, по-трудно е да се намерят отговорите. Най-трудното обаче като че ли е да се постигне пълноценна детайлна и правдива картина на съвременната култура без привличането на литературата за престъпления и разследване, а и на другите „нишни“ жанрове.

Николай Артеов

Хроника

ДВЕ НАУЧНИ СЕСИИ ЗА ХРИСТО БОТЕВ

(По случай 140 г. от неговото рождение)

На 7 юни 1988 г. в Профсъюзния дом на културата „М. Станев“ в Стара Загора бе проведена юбилейна научна сесия, посветена на революционното и творческото дело на Христо Ботев. Тя бе организирана от Дружеството на филолозите българи, Института за литература при БАН, Софийския университет „Кл. Охридски“ и Комисията за духовно развитие при Областния народен съвет — Стара Загора.

След рещитал по творби на Хр. Ботев сесията бе открита с кратко въвежително слово и доклад от проф. д-р Д. Леков. Авторът се спря върху някои проблеми на българската възрожденска журналистика с оглед въздействието на Ботевите творби върху нея. Бяха проследени редица връзки между Хр. Ботев и български публикации в Румъния. Специално внимание бе отделено на в. „Български глас“